

Ж.А. Кусайнова *¹

¹магистр, оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Тарих және құқық факультеті, Ежелгі және орта ғасырдағы Қазақстан тарихы
кафедрасы,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: Zhuma_1612@mail.ru.

ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫРЛЫҚ АРХЕОЛОГИЯНЫҢ ЗАМАНАУИ ҒЫЛЫМ МЕН ҚОҒАМДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа

Ежелгі және ортағасырлық археология – адамзаттың тарихи дамуының бастапқы кезеңдерін зерттейтін ғылым. Бұл сала біздің өткенімізді түсіну, көне дәуірлер мен ортағасырлық кезеңдердің мәдениеті, экономикасы, әлеуметтік құрылымы туралы маңызды деректер жинауға мүмкіндік береді. Ежелгі және ортағасырлық археологияның зерттеу объектілері қоғамның өмірі, тіршілігі, оның діни сенімдері мен өнері, тұрмыстық мәдениеті, сондай-ақ саяси және сауда байланыстары сияқты тақырыптарды қамтиды.

Ежелгі археология адамзаттың алғаш рет отырықшылыққа өтуі, алғашқы ауыл шаруашылығын дамытуы, алғашқы қалалардың қалыптасуы мен мәдениеттердің өркендеуі кезеңін зерттей-ді. Ежелгі қоғамдардың басты ерекшеліктері олардың көшпелі немесе отырықшы болуына байланысты болатын.

Ежелгі қоғамдардың әлеуметтік құрылымы, олардың білім жүйесі мен діни сенімдері де археология ғылымында маңызды зерттеу тақырыптарының бірі болып табылады. Мысалы, ерте темір дәуіріне жататын сағана мен қорымдар, тас дәуірінің құрал-саймандары сол кезеңдердегі адамдардың өмірін, дүниетанымын және мәдениетін бейнелейді.

Ортағасырлық археология – Еуропа мен Азияның ортағасырлық кезеңіндегі мәдениеттер мен қоғамдарды зерттейтін сала. Бұл кезеңнің археологиясы Түркістан, Қазақстан, Орталық Азия мен басқа да аймақтардағы қалалар мен сауда жолдарын қамтиды. Ортағасырлық қоғамдар мен өркениеттердің мәдениеті, ғылымы мен өнері, сондай-ақ сауда мен саяси қатынастары архео-логиялық зерттеулер арқылы кеңінен қарастырылады.

Ортағасырлық археологияның зерттеу әдістері де ежелгі кезеңдерден айтарлықтай өзгеше болуы мүмкін. Бұл кезде қала мәдениетінің дамуы мен сауда байланыстарының өркендеуі маңызды рөл атқарды. Сонымен қатар, осы кезеңдердегі жазба ескерткіштер мен археологиялық қазбалар мәдениеттер арасындағы әсерлер мен өзара байланыстарды ашады.

Мақалада ежелгі және ортағасырлық археологияның негізгі бағыттары, осы кезеңдердегі қоғамдардың ерекшеліктері, олардың мәдени және әлеуметтік құрылымдары, сондай-ақ археологиялық зерттеулердің болашағы мен маңызы қарастырылады. Археология ғылымы арқылы өткен дәуірлердің құпияларын ашу, тарихи мұраларды сақтау және болашақ ұрпаққа жеткізу мақсатында маңызды қадамдар жасалуда.

Кілт сөздер: ежелгі археология, ортағасырлық археология, қазба жұмыстары, археологиялық ескерткіштер, мәдени мұра, археологиялық әдістер, өркениет, қалалар мен бекіністер, археологиядағы жаңалықтар.

Кусайнова Ж.А. *¹

¹магистр, преподаватель Казахского национального педагогического университета имени Абая, факультет истории и права, Кафедра истории древнего и средневекового Казахстана.
Республика Казахстан, г. Алматы. E-mail: Zhuma_1612@mail.ru

ЗНАЧЕНИЕ ДРЕВНЕЙ И СРЕДНЕВЕКОВОЙ АРХЕОЛОГИИ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБЩЕСТВА

Аннотация

Древняя и средневековая археология-это наука, изучающая начальные этапы исторического развития человечества. Эта область позволяет собирать важные данные о понимании нашего прошлого, культуре, экономике, социальной структуре древностей и средневековья. Объекты изучения древней и средневековой археологии охватывают такие темы, как жизнь общества, его существование, его религиозные убеждения и искусство, его бытовая культура, а также политические и торговые связи.

Древняя археология изучает период первого перехода человечества к оседлости, развития первобытного сельского хозяйства, формирования первобытных городов и расцвета культур. Основные черты древних обществ зависели от того, были ли они кочевыми или оседлыми.

Социальная структура древних обществ, их система знаний и религиозные убеждения также являются одной из важных тем исследований в археологической науке. Например, саганы и некрополи, относящиеся к раннему железному веку, инструменты каменного века отражают жизнь, мировоззрение и культуру людей тех времен.

Средневековая археология-это область, изучающая культуры и общества средневекового периода Европы и Азии. Археология этого периода охватывает города и торговые пути в Туркестане, Казахстане, Центральной Азии и других регионах. Культура, наука и искусство, а также торговые и политические отношения средневековых обществ и цивилизаций широко рассматриваются с помощью археологических исследований.

Методы исследования средневековой археологии также могут сильно отличаться от древних времен. Немаловажную роль в это время сыграло развитие городской культуры и процветание торговых связей. Кроме того, письменные памятники и археологические раскопки этих периодов раскрывают влияние и взаимосвязи между культурами.

В статье рассматриваются основные направления древней и средневековой археологии, особенности обществ в эти периоды, их культурные и социальные структуры, а также перспективы и значение археологических исследований. С помощью археологической науки предпринимаются важные шаги, чтобы раскрыть секреты прошлых эпох, сохранить историческое наследие и передать его будущим поколениям.

Ключевые слова: древняя археология, средневековая археология, раскопки, археологические памятники, культурное наследие, археологические методы, цивилизация, города и крепости, открытия в археологии.

Kusainova Zh¹

¹master's degree, teacher, Abay Kazakh National Pedagogical University, Faculty of History and Law,

Department of History of Ancient and Medieval Kazakhstan.
Republic of Kazakhstan, Almaty, E-mail: Zhuma_1612@mail.ru

THE IMPORTANCE OF ANCIENT AND MEDIEVAL ARCHAEOLOGY FOR MODERN SCIENCE AND SOCIETY

Abstract

Ancient and medieval archaeology is a science that studies the initial stages of the historical development of mankind. This field allows us to collect important data on the understanding of our past, culture, economy, and the social structure of antiquities and the Middle Ages. The objects of study of ancient and medieval archaeology cover topics such as the life of society, its existence, its religious beliefs and art, its everyday culture, as well as political and trade relations. Ancient archaeology studies the period of the first transition of mankind to settlement, the development of primitive agriculture, the formation of primitive cities and the flourishing of cultures. The main features of ancient societies depended on whether they were nomadic or sedentary. The social structure of ancient societies, their knowledge system and religious beliefs are also one of the important research topics in archaeological science. For example, sagans and necropolises dating back to the Early Iron Age, Stone Age tools reflect the life, worldview and culture of the people of those times. Medieval archaeology is a field that studies the cultures and societies of the medieval period of Europe and Asia. The archaeology of this period covers cities and trade routes in Turkestan, Kazakhstan, Central Asia and other regions. Culture, science and art, as well as the commercial and political relations of medieval societies and civilizations, are widely considered through archaeological research. The research methods of medieval archaeology can also be very different from ancient times. An important role at this time was played by the development of urban culture and the prosperity of trade relations. In addition, written monuments and archaeological excavations from these periods reveal the influence and interrelationships between cultures. The article examines the main directions of ancient and medieval archaeology, the peculiarities of societies in these periods, their cultural and social structures, as well as the prospects and importance of archaeological research. With the help of archaeological science, important steps are being taken to uncover the secrets of past eras, preserve historical heritage and pass it on to future generations.

Keywords: ancient archaeology, medieval archaeology, excavations, archaeological sites, cultural heritage, archaeological methods, civilization, cities and fortresses, discoveries in archaeology.

Кіріспе. Ежелгі археология – адамзат тарихының ерте кезеңдерін зерттейтін ғылым саласы. Бұл сала археологиялық қазбалар мен ескерткіштер арқылы өткен дәуірлердің мәдениеті мен қоғамын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Ежелгі археологияның негізгі мақсаты – адамзаттың дамуын зерттеу, оның тұрмысы, наным-сенімдері, әлеуметтік құрылымы, техникасы мен өнері туралы мәліметтер жинақтау. Қазба жұмыстары, артефактілер мен археологиялық табыстар ежелгі өркениеттердің даму кезеңдерін қалпына келтіріп, тарихты жазудың негізін құрайды.

Ежелгі қоғамдар мен мәдениеттерді зерттеу қазіргі уақыттағы тарихи зерттеулер мен мәдени мұраны түсінудің маңызды элементі болып табылады. Бұл зерттеулердің маңызы бірнеше аспектілерден көрінеді:

Ежелгі қоғамдар мен мәдениеттердің зерттелуі арқылы біз олардың қалыптасу процесін, әлеуметтік құрылымдарын, дүниетанымдарын және өмір салтын біле аламыз. Бұл зерттеулер адамзат тарихындағы алғашқы өркениеттердің қайнар көздерін анықтауға мүмкіндік береді.

Ежелгі мәдениеттердің археологиялық ескерткіштері мен артефактілері қазіргі заманғы қоғам үшін маңызды тарихи және мәдени мұра болып табылады. Археология арқылы осы мұраларды сақтау және қорғау жұмыстары жүргізіледі.

Ежелгі қоғамдардың мәдениеті мен технологиясы бір-бірімен тығыз байланысты. Бір-бірімен байланысқан мәдениеттердің археологиялық іздері, олардың өзара ықпалы мен алмасуы туралы түсінік береді. Мысалы, Месопотамия, Египет, Үндістан, Қытай және Грекия мен Рим империя-лары арасындағы мәдени байланыстар [1; 45 б.]

Тақырыптың өзектілігі. Ежелгі қоғамдар тарихтың маңызды кезеңдерін қамтиды және олардың мәдениеті мен тұрмысы адамзат тарихындағы алғашқы даму сатыларын көрсетеді. Бұл қоғамдар әлеуметтік құрылымы, экономикасы, діни сенімдері, өнері мен ғылымы тұрғысынан алғанда өз уақытындағы мәдениеттің негізін қалады. Ежелгі қоғамдардың мәдениеті мен тұрмысы әртүрлі аспектіде зерттеліп, бүгінгі күнге дейін әсерін тигізіп келеді.

Ежелгі қоғамдардың әлеуметтік құрылымы әртүрлі болды, бірақ, олардың барлығында белгілі бір ұйымдасу мен иерархия болды. Әлеуметтік құрылым көбінесе еңбек бөлінісі мен меншікке байланысты қалыптасқан.

Көшпелі қоғамдарда басты әлеуметтік бірлік – ру мен тайпа болды. Олар өздерінің малын бағу-мен, аңшылықпен және ауыл шаруашылығымен айналысты. Отырықшы қоғамдарда, әсіресе ежелгі өркениеттерде, қалалар пайда болды және бұл қоғамдарда әлеуметтік құрылым күрделене түсті: құдайлар мен патшалардан бастап қарапайым жұмысшылар мен құлдарға дейінгі топтар болды.

Біздің дәуірімізге дейінгі өркениеттерде, әсіресе Месопотамия, Египет, Үндістан мен Қытай-да, таптық қоғам құрылымы қалыптасты. Мұнда патша немесе фараон ең жоғарғы билікке ие болса, дін өкілдері, саудагерлер, қолөнершілер және шаруалар төменгі топтарды құрады. Құлдар мен төменгі топтар жұмыс істеді, бірақ, саяси және әлеуметтік құқықтары болмады.

Ежелгі қоғамдардың экономикалық негізі көбінесе ауыл шаруашылығы мен мал шаруашылығына негізделген болатын. Ежелгі өркениеттерде еңбек бөлінісі айтарлықтай дамыды.

Ауыл шаруашылығының дамуы осы қоғамдардың ең маңызды экономикалық секторларының бірі болды. Суды баптап, егін егу, суару жүйелерін құру, жер өңдеу технологияларын жетілдіру ежелгі қоғамдардың тұрмысына елеулі әсер етті. Мысалы, Египетте Ніл өзенінің суармалы егіншілігі өте маңызды рөл атқарды. Ал Месопотамия мен Үндістанда ирригациялық жүйелер ауыл шаруашылығын дамытуға көмектесті.

Көшпелі қоғамдарда мал шаруашылығы басты рөл атқарды. Әсіресе Қазақстан мен Орталық Азияның көшпелі халықтары жылқы, түйе, қой және сиырды өсіріп, мал өнімдерін тамақ, киім, тасымалдау үшін қолданды.

Ежелгі қоғамдарда сауда да маңызды рөл атқарды. Ұлы Жібек жолы, мысалы, Азия мен Еуропа арасындағы тауар алмасуды қамтамасыз етті. Сонымен қатар, ежелгі қоғамдарда көптеген қолөнершілер болды. Қышқылдар, металдардан жасалған бұйымдар, мата тоқу және ағаш өңдеу сияқты кәсіптер ежелгі тұрмыстың ажырамас бөлігіне айналды.

Ежелгі қоғамдарда дін маңызды әлеуметтік рөл атқарды. Діни сенімдер адамдардың күнделік-ті өміріне, қоғамның құрылымына, дүниетанымына, тіпті саясатқа әсер етті.

Ежелгі қоғамдардың көпшілігі көпқұдайшыл болды, яғни, олар әртүрлі табиғат құбылыстарына, әлеуметтік жағдайларға және адамдардың өміріне жауапты болатын көптеген құдайларға табынды. Мысалы, Месопотамияда – Ана, Энки, Шамаш және басқа да құдайлар табынған болса, Египетте – Ра, Осирис және Исис құдайлары басты орын алды.

Діни рәсімдер мен құрбандықтар ежелгі қоғамдардың мәдениетінде маңызды рөл атқарды. Жерлеу салттары, құдайлармен байланыс орнату үшін жасалатын құрбандықтар, храмдар мен діни ғибадатханалар адамдардың өміріндегі негізгі құндылықтарға айналды.

Кейбір қоғамдарда, мысалы, көне үнді қоғамында табиғатпен үйлесімді өмір сүру және табиғатты құрметтеу ерекше орын алған. Бұл сенімдердің қоғамның тұрмысына, дініне және мәдениетіне ықпалы зор болды.

Ежелгі қоғамдарда өнер мен әдебиет жоғары бағаланған, олар өмірдің көптеген аспектілерін, соның ішінде діни, әлеуметтік және тарихи оқиғаларды бейнелеуге арналған.

Мысалы, Египетте фараондар мен құдайлардың мүсіндері мен суреттері салынды, ал Месопотамияда қыш тақталарға жазылған мәтіндер мен рельефтер кездеседі. Суреттер көбінесе діни және саяси тақырыптарда болды [2; 34 б.].

Ежелгі әдебиет көбінесе эпикалық жырлар мен поэмалардан тұрды. Мысалы, шумерлердің "Гильгамеш туралы эпосы", үнділердің "Рамайна" мен "Махабхарата" және гректердің "Илиада-сы" мен "Одиссеясы" сияқты шығармалар белгілі болды. Бұл шығармалар тек әдебиет қана емес, қоғамның өмірін, дүниетанымын және моральдық құндылықтарын да айқындады.

Ежелгі қоғамдарда архитектура да ерекше дамыды. Пирамидалар, храмдар, сарайлар мен ғибадатханалар ежелгі мәдениеттердің қол жеткен жетістіктерін көрсетеді. Мысалы, Египеттегі пирамидалар, Месопотамиядағы зиккураттар және Үндістандағы буддистік ғибадатханалар әлемнің тарихи және мәдени мұраларына айналды.

Ежелгі қоғамдардың тұрмысында қорғаныс мәселесі маңызды болды. Жаулап алулар мен көші-қон, ішкі және сыртқы қауіптер қоғамдардың әскери ұйымын дамытуға әкелді.

Көптеген ежелгі қоғамдарда әскери басқару жүйесі құрылды. Египет, Месопотамия, Қытай сияқты мемлекеттерде әскери бөлімдер ұйымдастырылып, арнайы қорғаныс және шабуыл стратегиялары жасалды. Қорғаныс қалалары мен бекіністер салынды.

Мақсаты мен міндеттері. Мақаланың мақсаты – ежелгі қоғамдарда әртүрлі қару түрлері дамыды. Мысалы, садақ пен жебелер, қылыштар, найзалар, қалқандар сияқты қару-жарақтар қорғаныс пен соғыс әрекеттерінде қолданылды. Сондай-ақ, жауынгерлердің киімдері мен броньдары да олардың қорғанысы үшін маңызды рөл атқарды.

Ежелгі қоғамдардың мәдениеті мен тұрмысы бүгінгі қоғамға үлкен әсер етті. Әлеуметтік құрылым, экономика, дін, өнер мен ғылымдардың дамуы адамзат тарихында маңызды кезеңдер болып табылады. Ежелгі мәдениеттердің жетістіктері қазіргі заманғы ғылым мен технологияның, өнер мен мәдениеттің негізін қалаған. Ежелгі қоғамдардың мәдениеті мен тұрмысы, олардың күнделікті өмірі мен әлемге деген көзқарасы бүгінгі зерттеушілерге адамзаттың даму жолын түсінуге көмектеседі.

Материалдар мен әдістемесі: тақырыпты зерттеу басында териялық зерттеу әдісі, геофизика-лық зерттеу әдістері, 3D модельдеу және виртуалды археология, ДНК талдау және биоархеология, тарихи салыстырмалық әдіс және деректердегі мәліметтерді сыни талдау әдісі қолданады.

Негізгі бөлім: Ежелгі археологияда қолданылатын әдістер әртүрлі және кешенді болып келеді. Олардың басты мақсаты – қазба жұмыстары мен материалдық мәдениет үлгілерін зерттеу арқылы тарихи деректерді жинақтау. Негізгі әдістерге мыналар жатады:

Қазба жұмыстары – археологтардың ең маңызды және негізгі әдісі. Бұл процесс барысында топырақ астынан көне ескерткіштер мен артефактілер шығарылады. Қазба жұмыстары кезінде ежелгі қоғамдардың тұрмыстық қалдықтары, ғимараттардың негіздері, ыдыстар, қарулар, сәндік заттар мен жазбалар табылуы мүмкін [3; 122 б.]

Қалдықтарды зерттеу – археологтар ежелгі адамдардың күнделікті өмірінде пайдаланған заттарының қалдықтарын зерттейді. Бұл қалдықтар киімдер, ыдыстар, тамақ қалдықтары, құрал-дар және т.б. болуы мүмкін. Бұл зерттеу адамдардың тұрмыс-тіршілігін, шаруашылығын, тамақтану әдеттерін және өзге мәдени аспектілерін анықтауға көмектеседі.

Көмбелер – көмбелер ежелгі адамдардың құнды заттарын сақтап, жинақтаған жерлері болып табылады. Археологтар көмбелерді зерттеу арқылы көне қоғамдардың экономикалық және мәдени деңгейі туралы көптеген мәліметтер алады.

Тұрмыстық құралдар мен заттар – тас, сүйек, металдан жасалған құралдар мен бұйымдар ежелгі қоғамдардың технологиясын, өнерін және әлеуметтік құрылымын көрсетеді. Археологтар тұрмыс-тық құралдардың құрылымы мен қолданылуын зерттеп, сол дәуірдің ерекшеліктерін айқындайды.

Ежелгі дәуірде қалдырылған археологиялық ескерткіштер адамзаттың тарихи даму жолын көрсететін маңызды дереккөздер болып табылады. Оларға мыналар жатады:

Тастар – тас құралдар ежелгі адамдардың ең алғашқы құралдары болған. Олар аң аулау, тағам дайындау, киім тігу сияқты түрлі мақсатта қолданылған. Сонымен қатар, тастардан жасалған кескіндер, суреттер мен таңбалар да ежелгі мәдениеттердің сенімдерін, дүниетанымдарын білдіреді.

Ғибадатханалар – ежелгі адамдардың діни нанымдары мен ғибадат орындары көптеген археологиялық зерттеулердің негізі болып табылады. Ғибадатханалар мен храмдар қоғамның діни құрылымын, әлемге көзқарасын, жерлеу рәсімдерін түсінуге мүмкіндік береді.

Ескерткіш мүсіндер – түрлі мәдениеттерде мүсін өнері үлкен рөл атқарған. Мүсіндер көбінесе құдайларға немесе билеушілерге арналды, сондай-ақ жерлеу рәсімдерімен байланысты болды. Ежелгі Египет, Месопотамия мен Грекияда мүсіндер мен кескіндер кеңінен таралған [1,25 б.].

Тұрғын үйлер мен қорымдар – ежелгі қоғамдардың тұрмысын зерттеуде үйлер мен қорымдардың маңызы зор. Тұрғын үйлердің құрылымы мен жабдықтары, сонымен қатар қорымдардағы жерлеу рәсімдері адамдардың әлеуметтік мәртебесін, өмір салтын және дүниетанымын көрсетуі мүмкін.

Ежелгі жазулар мен таңбалар – тарихты жазудың ең алғашқы құралдары. Олар көне өркениеттердің интеллектуалдық деңгейін, әлеуметтік құрылымын және мәдениетін түсінуге көмектеседі. Ежелгі жазулардың маңыздылығы:

Ежелгі жазулар алғаш рет тарихты жазып қалдыру және ұрпақтан ұрпаққа жеткізу құралы ретінде пайда болды. Мысалы, Месопотамиядағы клинопись, Египеттегі иероглифтер, Қытайдағы жазу жүйелері – мұның бәрі өткен дәуірлерден мәліметтер алудың басты көзі болып табылады.

Жазбалар көбінесе діни мәтіндер, заңдар, патшалардың жарлықтары мен естеліктері ретінде қолданылды. Мысалы, Египеттегі "Өлілер кітабы" немесе Месопотамиядағы "Гильгамеш туралы дастан" сияқты жазбалар көне өркениеттердің дүниетанымын және сенімдерін көрсетеді.

Ежелгі жазулар арқылы қоғамның құрылымы, билік жүйесі, заңдар мен әкімшілік басқару жүйесі туралы мәліметтер алынуы мүмкін. Мысалы, қазба жұмыстарында табылған Месопотамияның саз тақталарындағы заңдар мен ережелер қоғамның әлеуметтік құрылымын анықтауға мүмкіндік береді.

Ежелгі жазулар мен таңбалардың зерттелуі археологияның маңызды аспектісі болып табылады, себебі олар адамзаттың даму тарихын, мәдениетінің тереңдігін және дүниетанымын түсінуге көмектеседі [4,102 б.].

Мысыр өркениеті – әлемдегі ең көне және ұзақ уақыт бойы тұрақты дамыған өркениеттердің бірі. Мысыр мәдениетінің басты ерекшелігі – оның діни сенімдеріне негізделген керемет құрылыс өнері мен мазарлар жүйесі. Мысырдағы басты археологиялық ескерткіштер:

Пирамидалар – Египеттегі пирамида құрылымдары әлемдегі ең танымал және маңызды археологиялық ескерткіштер болып табылады. Ең атақтысы – Гиза пирамидасы, оның ішінде Хеопс пирамидасы, әлемнің жеті кереметінің бірі. Пирамидалар патшалардың қабірлері ретінде салынған және олар мысырлықтардың өлмес өмірге деген сенімін білдіреді.

Мумиялар – Мысырлықтар өлгендерге денсаулықты және мәңгілік өмірді сақтау үшін мумия жасау рәсімін жүзеге асырған. Мумиялар адам денесінің сақталуы арқылы, сол дәуірдің мәдениетіне, діни нанымдарына және медициналық білімдеріне маңызды мәліметтер береді.

Жазулар мен таңбалар – Мысыр иероглифтері, мысырлықтардың діни, әкімшілік және мәдени өмірін түсінуге мүмкіндік береді. Олар көбінесе ғибадатханалар мен қабірлерде, сондай-ақ қыш тақталар мен папирустарда сақталған.

Египет археологиясының жаңалықтары мен зерттеулері өте бай және әлемдік мәдениеттің дамуына үлкен үлес қосқан. Мысырлықтардың ғылыми және техникалық жетістіктері, әсіресе құрылыс өнері мен астрономиясы, көне әлемнің ұлы мұралары болып табылады.

Месопотамия (қазіргі Ирак) әлемдегі алғашқы өркениеттердің бірі болып табылады. Бұл аймақта Шумер, Аккад, Вавилон және Ассирия сияқты мәдениеттер дамыған.

Шумер мәдениеті – Шумерлер көне Месопотамияның алғашқы халқы болды, олар алғашқы қала мәдениетін құрды. Шумерлердің дамыған жазу жүйесі – клинопись. Клинопись тексеру мен есеп жүргізудің, заңдарды жазудың, сондай-ақ әдеби шығармаларды қалдырудың басты құралы болған. Ең танымал шумер жазбаларының бірі – Гильгамеш туралы эпос, ол әлемдік әдебиеттің алғашқы шығармаларының бірі болып саналады.

Қала мәдениеті – Шумерлер алғашқы қалаларды салды, олардың арасында Урук, Умма және Лагаш сияқты қалалар бар. Бұл қалаларда ғибадатханалар, сарайлар және әкімшілік ғимараттар салынды. Шумерлердің құрылыс техникасы мен қала жоспарлауы жоғары деңгейде болды.

Заңдар мен әкімшілік жүйе – Шумерде жазылған Хаммурапи заңдары әлемдегі алғашқы заңдар жинақтарының бірі болып табылады. Бұл заңдар патша билігінің қоғамдағы құқықты сақтаудағы рөлін көрсетеді.

Месопотамия археологиясы көптеген маңызды табыстар мен жаңа мәліметтер ұсынады, бұл аймақтың тарихын түсінуге мүмкіндік береді. Шумерлер мен басқа да месопотамиялық

өркениет-гердің қалдырған жазбалары мен қалалық құрылымдары адамзат тарихының дамуында маңызды рөл атқарды [5,67 б.].

Үндістанның ежелгі мәдениеті бірнеше мыңжылдықтар бойы қалыптасып, әлемнің ең бай мәдени дәстүрлерінің бірі болды. Археологиялық табыстар Үндістанның тарихи және мәдени дамуын зерттеуде маңызды рөл атқарады.

Үнді өркениетінің басталуы – Инд өркениеті (Инду өзенінің маңы) әлемдегі ең көне және дамыған өркениеттердің бірі болып табылады. Хараппа мен Мохенджо-Даро қалалары – Инд өркениетінің ірі орталықтары болды. Бұл қалаларда керемет ирригация жүйелері, кең көшелер мен дәрігерлік қызметтердің дамуы байқалады.

Буддизм және индуизм – Үндістанның мәдениеті буддизм мен индуизмнің пайда болуы арқылы ерекше орын алады. Будда мен индуизмнің қасиетті жазбалары мен ескерткіштері, сондай-ақ олардың ғибадатханалары мен мүсіндері археологияда маңызды орын алады.

Қытайдағы археологиялық зерттеулер әлемнің ең бай және ең көне мәдениеттерінің бірі туралы мәліметтер береді.

Қытайдың алғашқы мәдениеті – Қытайдың ежелгі мәдениеті негізінен Шан және Чжоу династиялары кезінде дамыған. Археологиялық қазбалар Қытайдың алғашқы жазбалары мен өнер туындыларын ашты. Қытайдың жазу жүйесі – иероглифтер адамзат тарихындағы ең көне жазу жүйелерінің бірі болып табылады.

Ұлы Қытай қорғаны – Қытайдың әйгілі Ұлы Қытай қорғаны ежелгі Қытай қоғамының қорғаныс жүйесінің жетістігі болып табылады. Қорғанның құрылымы мен архитектурасы Қытайдың әскери тарихын, әлеуметтік құрылымын және қоғамның ұйымдастырылуын көрсетеді.

Грек мәдениеті – Ежелгі Грекия адамзат тарихындағы ең маңызды мәдениеттердің бірі болып саналады. Грекия философиясы, демократиясы, өнері мен архитектурасы әлемдік мәдениеттің негізін қалаған.

Грек архитектурасы мен өнері – Грецияның археологиялық ескерткіштері әлемдегі ең танымал өнер туындылары мен ғимараттарды қамтиды. Парфенон ғибадатханасы – грек архитектурасының ең танымал символы. Сонымен қатар, грек мүсіндері мен картиналары әлем мәдениетінің мұрасына айналған.

Философия мен ғылым – Грек ойшылдары, әсіресе Сократ, Платон мен Аристотель, дүниетаным мен философияның дамуына айтарлықтай ықпал етті.

Рим империясы – Рим мәдениеті мен өркениеті Грекияның мәдени мұрасын жалғастырып, жаңа кезеңде дамыды. Рим археологиясы негізінен Римдік құқық, публичтік ғимараттар мен инфрақұрылымдарды зерттейді.

Рим империясының қалалары – Римнің қалалары, әсіресе Рим және Помпей сияқты тарихи қалалар, ерте Рим қоғамының ұйымдастырылуы мен архитектурасына арналған археологиялық ескерткіштермен танымал.

Римдік ғимараттар – Колизей, форумдар, акведуктар және римдік жолдар – Рим империясының архитектуралық жетістіктері әлемге әйгілі.

Грек және Рим империяларының археологиясы олардың мәдениеті мен қоғамының тереңдігін түсінуге мүмкіндік береді, сондай-ақ олардың әлемдік тарихқа қосқан үлесін айқындайды [6, 78 б.].

Ортағасырлық археология – бұл археологияның бір саласы, ол ортағасыр кезеңінде қалыптасқан қоғамдардың мәдениетін, әлеуметтік құрылымын, тұрмысын және өмір салтын зерттейді. Ортағасырлық кезең шамамен 5 ғасырдан 15 ғасырға дейінгі уақыт аралығын қамтиды, бұл кезеңде көптеген мәдени және тарихи өзгерістер орын алған. Ортағасырлық археологияның ерекшелігі – жазбаша деректердің салыстырмалы түрде аз болуы, сондықтан археологтар материал-дық мәдениетке негізделген деректер арқылы сол дәуірдің ерекшеліктерін зерттеуге тырысады.

Құнды материалдық қалдықтардың көптігі: ортағасырлық қоғамдардан қалған көптеген археологиялық ескерткіштер мен артефактілер (қалалар, бекіністер, ғибадатханалар, әшекейлер, тұрмыстық заттар) қазіргі қоғамдарға ортағасырлық мәдениетті түсіну үшін баға жетпес мәліметтер береді.

Археологиялық деректердің байлығы: археологияның басқа салаларына қарағанда ортағасырлық археологияда жазбаша деректердің тапшы болуына байланысты, тек қазба жұмыстары мен материалдық мәдениет арқылы ортағасырлық қоғамды зерттеу маңызды рөл атқарады.

Ортағасырлық қалалар, әсіресе Европадағы және Азиядағы ірі қалалар, қоғамның экономикалық, мәдени және әлеуметтік өмірін зерттеудің негізгі нысаны болып табылады. Қалаларда өнеркәсіп, сауда, өнер және мәдениет орталықтары дамыған. Әдетте, ортағасырлық қалаларда су құбыры, қорғаныс қабырғалары, храмдар мен базар алаңдары орналасқан.

Мысалы, Римнің ортағасырлық қалалары, Еуропаның ортағасырлық бекініс қалалары, Шығыс Еуропадағы және Жерорта теңізі жағалауларындағы қалалар археологтар үшін маңызды зерттеу объектілері.

Ортағасырлық қоғамдарда қорғаныс қабілеті жоғары бекіністер, қамалдар мен цитадельдер салынған. Бұл құрылымдар уақыт өте келе әскери құрылымдардың, саяси биліктің және әлеуметтік ұйымдардың орталықтары ретінде қызмет атқарған.

Мысалы, Еуропадағы крест жорықтары кезінде салынған бекіністер мен Византиядағы қорғаныс жүйелері [6].

Шіркеулер мен монастырлар: Ортағасырлық дін мен христиандықтың кең таралуы шіркеулер мен монастырлардың көбеюіне әкелді. Шіркеулер мен монастырлар қоғамның мәдени және рухани орталығы болды. Сонымен қатар, бұл құрылымдар ежелгі және ортағасырлық архитек-тураның дамуындағы маңызды кезеңдерді көрсетті.

Готикалық және ренессанс кезеңдерінің шіркеулері мен монастырлары әлі күнге дейін ортағасырлық археологияның бай объектілері болып табылады.

Ортағасырлық археологияда қалалар, бекіністер, шіркеулер мен монастырлардың табылуы ерекше маңызды. Бұл құрылымдар тек мәдениеттің ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік құрылымдардың, саясаттың және экономика мен технологияның дамуын көрсетеді.

Ортағасырлық қалалар көбінесе сауда және өнеркәсіп орталықтары болды. Қалаларда орналасқан сауда алаңдары, базарлар, қолөнер шеберханалары, тұрғын үйлер мен қоғамдық ғимараттар қоғамның мәдени, экономикалық дамуын көрсетеді [7, 47 б.].

Қаланың аумағында археологиялық қазба жұмыстары кезінде табылған көптеген артефактілер – тұрмыстық заттар, құрал-жабдықтар, ойыншықтар, монеталар, керамика – қала тұрғындарының өмір салтын зерттеуде маңызды деректер береді.

Бекіністер мен қамалдар ортағасырлық қоғамның қорғаныс жүйесінің маңызды бөлігі болды. Олар, әсіресе соғыс уақытында, қоғамның қорғаныс күшінің көрінісі болып табылды.

Қамалдардың ішіндегі қазба жұмыстары жиі әскери құрал-жабдықтар, қарулар, аммуниция, қорғаныс қабырғаларының құрылысы және басқа да әртүрлі қалдықтарды ашады.

Ортағасырлық шіркеулер мен монастырлардан табылған археологиялық ескерткіштер мен артефактілер діннің қоғамдағы рөлін, ғибадатханалық өмірдің ерекшеліктерін көрсетеді.

Қазба жұмыстары шіркеулер мен монастырлардың сәулетінде қолданылған құрылыс материалдары, өнер туындылары мен діни заттарды зерттеу арқылы ортағасырлық рухани өмір мен діни тәжірибені ашады.

Ортағасырлық археология әлеуметтік құрылым мен мәдениетті зерттеуде маңызды рөл атқарады. Ортағасырлық қоғамды сипаттайтын негізгі әлеуметтік топтар мен олардың өзара қарым-қатынастарын анықтау археологияға байланысты. Бұл зерттеулердің маңызы:

Ортағасырлық қоғамдар негізінен феодалдық жүйеге негізделген болатын. Феодалдық қоғамдағы билік құрылымы, топтық айырмашылықтар, жерге деген иелік және жұмыс күші (құлдар мен шаруалар) туралы мәліметтер археологиялық қазбалар арқылы анықталады.

Қазіргі заманғы археологиялық әдістер:

Геофизикалық зерттеу әдістері – археологиялық нысандарды бүлдірмей, олардың құрылымын анықтауға көмектеседі.

Георадарлық сканерлеу (GPR) – топырақ астындағы археологиялық құрылымдарды анықтау үшін радиотолқындарды пайдаланады. Бұл әдіс арқылы көне қалалардың іргетасы, жерлеу орындары және жасырын құрылымдар табылуы мүмкін.

Магнитометрия – топырақтың магнит өрісінің өзгерістерін өлшеу арқылы жер астындағы құрылымдарды анықтайды. Бұл әдіс пештер, металлургиялық нысандар, от жағылған орындар мен керамикалық өндіріс орындарын зерттеуге мүмкіндік береді.

Электромагниттік зерттеулер – жер астындағы материалдардың электрөткізгіштігін зерттеу арқылы жасырын құрылымдарды анықтайды. Бұл әдіс көбінесе ирригациялық жүйелер мен қорғаныс қабырғаларын зерттеуде қолданылады.

3D модельдеу және виртуалды археология – археологиялық нысандарды цифрлық түрде қайта құрастыруға мүмкіндік береді.

Лазерлік сканерлеу (LiDAR) – ұшқыш дрондар немесе спутниктер арқылы жер бедерін зерттеу үшін пайдаланылады. Бұл әдіс ормандармен жабылған ежелгі қалалар мен жолдарды табуға мүмкіндік береді.

Фотограмметрия – бірнеше фотосуреттерді біріктіріп, 3D модель жасау әдісі. Бұл тәсіл арқылы артефактілерді, ғимараттардың қалдықтарын және қабірлерді цифрлық түрде қалпына келтіруге болады.

Виртуалды шынайылық (VR) және кеңейтілген шынайылық (AR) – археологиялық нысандарды визуализациялау арқылы өткенді жаңғыртуға көмектеседі. Мұндай әдістер музейлер мен ғылыми зерттеулер үшін өте маңызды.

ДНҚ талдау және биоархеология – ежелгі адамдардың шығу тегі мен олардың өмір сүру жағдайларын зерттеуге мүмкіндік береді.

Ежелгі ДНҚ (aDNA) талдауы – қазба жұмыстарынан табылған сүйектер мен тіндерден ДНҚ бөліктерін алу арқылы олардың этникалық шығу тегі, денсаулық жағдайы және көші-қон бағыттары туралы ақпарат алуға болады.

Изотоптық талдау – ежелгі адамдардың тамақтану әдеттерін, климаттық жағдайларға бейім-делуін анықтау үшін қолданылады. Мысалы, көміртегі мен азот изотоптарын талдау арқылы адамның қандай тағамдарды тұтынғанын білуге болады.

○ Палеопатология – ежелгі адамдардың аурулары мен денсаулық жағдайын зерттеу үшін сүйектер мен тіндерді талдау әдісі. Бұл тәсіл арқылы эпидемиялар, жарақаттар мен генетикалық аурулар туралы мәліметтер алуға болады [8]

Қазіргі заманғы археологиялық әдістердің көмегімен ежелгі қоғамдардың әлеуметтік құрылымы, шаруашылығы, мәдениеті мен технологиясы туралы мәліметтер анағұрлым нақты әрі дәлелді түрде зерттелуде. Археология ғылымының дамуы жаңа ашылымдарға жол ашып, адамзаттың өткенін тереңірек түсінуге мүмкіндік беріп отыр.

Ежелгі қоғамдар арасында сауда жолдары мен экономикалық байланыстар адамзат тарихының маңызды және қалыптастырушы факторларының бірі болды. Сауда жолдары тек материалдық тауарлармен алмасуды ғана емес, сонымен қатар мәдени, діни, ғылыми және технологиялық идеялар мен білімдерді тасымалдауды да қамтамасыз етті. Бұл байланыстар жаңа мәдениеттердің таралуына және өркениеттердің өзара әсеріне мүмкіндік берді. Сауда жолдары мен экономикалық байланыстардың ең маңызды әрі кең таралған үлгісі – Ұлы Жібек жолы болды. Ұлы Жібек жолы тек тауарлар мен адамдардың қозғалысын ғана емес, сондай-ақ түрлі мәдениеттердің, діндердің, өнер мен ғылымның алмасуын қамтамасыз етті. Осы мақалада Ұлы Жібек жолы мен көне сауда орталықтарының тарихы, маңызы және олардың әлемдік экономикадағы орны қарастырылады.

Ұлы Жібек жолы – Ежелгі Азия мен Еуропа арасында сауда мен мәдени байланыстарды қамтамасыз еткен тарихи сауда жолдары жүйесі. Бұл жолдар Таяу Шығыс, Орталық Азия, Үндістан және Қытай сияқты өңірлерді біріктірді. Ұлы Жібек жолы шамамен б.з.д. 2-1 ғасырларда Қытайда бастаулы тұғырықта пайда болды, және ол б.з. 14-15 ғасырларға дейін жалғасты [8, 23 б.].

Жібек жолы бірнеше түрлі бағыттар бойынша жүрді:

Қытайдан Орталық Азияға және одан әрі Батысқа (Еуропаға дейін). Бұл жол Қытайдың басты сауда өнімдерін – жібекті, фарфор мен басқа да тауарларды Орталық Азия мен Еуропаға жеткізуге мүмкіндік берді.

Үндістан мен Оңтүстік Азия арқылы өтетін бағыт. Бұл бағыт арқылы тек тауарлар ғана емес, сонымен бірге индуизм, буддизм және басқа да діндер таралды.

Таяу Шығыс пен Рим империясының аумағын қамтитын бағыт. Бұл бағыт арқылы Қытай мен Үндістаннан сауда жүктері Римге дейін жетті. Бұл байланыстың арқасында түрлі мәдениеттер өзара әрекеттесіп, Рим империясында шығыс бұйымдары мен өнеркәсіптері танымал болды.

Ұлы Жібек жолы тек тауар алмасуды ғана емес, сонымен бірге әлемдік экономикаға үлкен әсерін тигізді. Бұл жол бойымен әртүрлі тауарлар тасымалданып, жаңа технологиялар мен идеялар бір-бірімен алмасып отырды. Әрбір аймақтың өзіне тән тауарлары мен өндірістік салалары Ұлы Жібек жолы арқылы әлемге тарады.

Қытайда өндірілген жібек, фарфор, қағаз, қару-жарақтар мен басқа да заттар Ұлы Жібек жолы арқылы Орталық Азия, Таяу Шығыс, Үндістан және Рим империясына жетті. Жібек ең негізгі және ең бағалы тауарлардың бірі болды, ол себепті жолдың аты "Жібек жолы" деп аталды.

Ұлы Жібек жолының Орталық Азия мен Парсы арқылы өтетін бағыты Таяу Шығыстан Еуропаға дейінгі байланыстарды қамтамасыз етті. Бұл аймақтардан күміс, алтын, қымбат тастар, фарфор және басқа да сәнді бұйымдар саудаланды.

Үндістаннан тасымалданған түрлі дәмдеуіштер (мысалы, қалампыр, қара бұрыш, кардамон), сондай-ақ жібек және басқа да жеңіл өнеркәсіп өнімдері үлкен сұранысқа ие болды.

Еуропадан, әсіресе Рим империясынан, әйнек, мата, шарап, зәйтүн майы және басқа да өнімдер экспортталды. Бұл тауарлар өз кезегінде Орталық Азия мен Қытайда жоғары бағаланды.

Ұлы Жібек жолы арқылы тауарлар ғана емес, сонымен қатар мәдени, діни және ғылыми идеялар да алмасып отырды. Буддизм, манихейлік, христиандық сияқты діндер, ғылыми жетістіктер мен философиялар Азия мен Еуропа арасында кең таралды. Мысалы, Қытайдан келген астрономиялық және медициналық жазбалар, ал батыстан келген философиялық трактаттар мен әдеби шығармалар екі бағыттың мәдениетінде өз ізін қалдырды [9, 123 б.].

Ұлы Жібек жолының басты сауда орталықтарының бірі – Самарқанд болды. Бұл қала Орталық Азияның сауда хабы ретінде танымал болды. Самарқандта көптеген мәдени, діни және ғылыми мекемелер, сондай-ақ сауда базарлары мен көпестердің жатақханалары орналасқан. Бұл қала арқылы Қытай, Үндістан, Парсы және Орталық Азия арасындағы байланыстар жүзеге асырылады. Самарқандтан тараған мәдениет бүкіл әлемге әсер етті, қалада көптеген ғалымдар мен өнерпаздар жұмыс істеді.

Бұхара да Ұлы Жібек жолының маңызды сауда және мәдени орталықтарының бірі болды. Бұл қала ислам мәдениетінің орталығы ретінде дамыды, бірақ оған басқа да мәдениеттердің ықпалы зор болды. Бұхарадағы сауда жолдары арқылы көптеген бағалы заттар мен тауарлар тасымалданды.

Ұлы Жібек жолы бірнеше ғасыр бойы үздіксіз жұмыс істеді, алайда оның қызметі де түрлі тарихи оқиғалар мен дағдарыстарға тап болды. Мысалы, XV ғасырдың ортасында Ұлы Жібек жолы арқылы өтетін сауда әлсірей бастады. Бұл дағдарыс бірнеше факторлардың әсерінен болды:

Монғол империясының таралуы мен жаулап алушылық әрекеттері сауда жолдарының қауіпсіздігіне кері әсерін тигізді.

XIV-XV ғасырларда Шығыс пен Батыс арасындағы саяси тұрақсыздық, сауда жолдарының біртіндеп жабылуы, түрлі індеттер мен соғыстар сауданың әлсіреуіне әкелді.

XV ғасырдың соңында теңіз арқылы сауда жолдарының дамуы Ұлы Жібек жолына бәсекелес болды, бұл оның маңыздылығын төмендетті.

Ұлы Жібек жолы мен көне сауда орталықтары әлем тарихында үлкен рөл атқарды. Бұл сауда жолы мәдениеттердің алмасуына, діндердің таралуына, ғылымның дамуына және жаңа техно-логиялардың пайда болуына ықпал етті. Ұлы Жібек жолы арқылы Азия мен Еуропа арасындағы байланыстар күшейіп, адамдар мен тауарлар арасында көпір рөлін атқарды. Сауда

жолдарының маңызы бүгінгі таңда да тарихшылар мен археологтар үшін маңызды зерттеу тақырыбы болып қала береді [10, 45 б.].

Ортағасырлық қалалардың табылуы әлеуметтік жағдайдың, билік құрылымының және эконо-мика мен тұрмыс деңгейінің сипаттамасын көрсетеді. Қалаларға қатысты қазба жұмыстары сауда мен өнеркәсіп, тұрмыстық қажеттіліктер, тұрғындардың мәдениетін ашуға мүмкіндік береді.

Қолжазбалар: Ортағасырлық қолжазбалар көбінесе ағаш тақталар, пергамент немесе қағазға жазылған болатын. Олардың ішінде діни кітаптар, трактаттар, заңдар мен тарихи оқиғалар жазылған шығармалар көп кездеседі.

Жазбалардың археологиялық маңызы: археологиялық қазбалар арқылы табылған қолжазбалар ортағасырлық білім мен әдебиет туралы маңызды мәліметтер береді. Мысалы, ортағасырлық манускрипттер мен кітаптар, әсіресе шіркеу кітапханаларынан табылған қолжазбалар, ортағасырлық мәдениет пен қоғамның рухани аспектілерін зерттеуге көмектеседі.

Ортағасырлық археология тарих ғылымында ерекше орын алады, себебі, ол тек тарихи оқиғаларды қалпына келтірумен шектелмей, сол дәуірдің мәдениетінің тереңдігін ашуға мүмкіндік береді.

Талқылау: Археология – өткен дәуірлер туралы білімімізді кеңейтуге көмектесетін маңызды ғылым саласы. Әлемдегі және Қазақстан мен Орта Азиядағы археологиялық жаңалықтар адамзат тарихын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, археологияның заманауи әдістері мен технологиялары бұрын белгісіз болған ескерткіштерді табуға және зерттеуге жол ашты. Төменде ежелгі және ортағасырлық археологиядағы маңызды жаңалықтар мен заманауи әдістер туралы айтылған [11, 32 б.].

Әлемде археология ғылымының жетістіктері түрлі дәуірлердің мәдениеті мен қоғамы туралы көптеген маңызды деректер ашты. Кейбір негізгі ашылымдар:

Тутанхамонның қабірі (Египет): 1922 жылы ағылшын археологы Говард Картер Мысырдың Луксор қаласындағы Валли де ла Рей мазарында жас египет патшасы Тутанхамонның қабірін тапты. Бұл табылған қабірдің ішінен алтынмен көмкерілген жәдігерлер, мумия және фараонның жерлеу рәсімдеріне қатысты көптеген заттар табылды. Бұл ашылым Мысыр тарихы мен мәдениетіне қатысты көптеген жаңа мәліметтер береді.

Шумерлік жазу табысы (Ирак): Шумерлік жазбалар мен иероглифтер әлемнің алғашқы жазу жүйелері болып табылады. Қазіргі таңда Ирактың оңтүстігінде жүргізілген археологиялық қазбалар нәтижесінде көптеген шумерлік мәтіндер мен қалдықтар табылды, бұл кезеңнің мәдениетін, әлеуметтік құрылымын және тарихын түсінуге мүмкіндік береді.

Петра қаласы (Иордания): Петра – Иорданияның оңтүстігіндегі көне қала, әлемдегі ең атақты археологиялық ескерткіштердің бірі. Бұл қалада тау-тау болған ғимараттар мен керемет архитектуралық кешендер сақталған. Петра қаласы археология үшін маңызды ашылым болып табылады, себебі ол көне Набатей мемлекетінің мәдениетіне, технологиялық жетістіктеріне және құрылыс өнеріне арналған көптеген құнды деректер береді.

Мачу-Пикчу қаласы (Перуде): Перуде, Анд тауларында табылған Мачу-Пикчу қаласы инкалық өркениеттің маңызды мұрасы болып табылады. Бұл қаланың көтерілуі, құрылыс және күнтізбе жүйелері археологтарға инкалық мәдениет туралы маңызды мәліметтер ұсынды.

Атлантида мифі және археологиялық дәлелдер: Атлантида туралы ежелгі миф археология ғылымында көптеген ғасырлар бойы зерттеліп келеді. Соңғы жылдары Кариб теңізінде Атлантида қаласының мүмкін болатын орындары зерттеліп, археологиялық табыстардың нәтижесінде оның құрылысына қатысты жаңа болжамдар жасалуда [12, 213 б.].

Қазақстан мен Орта Азия аймағы ежелгі мәдениеттер мен өркениеттердің дамуына қатысты маңызды археологиялық жаңалықтармен танымал. Бұл аймақтардағы археологиялық зерттеулер әлемдік тарихты түсіну үшін баға жетпес мәліметтер береді.

Сақ мәдениеті: Қазақстан мен Орта Азияда сақ дәуіріне қатысты көптеген археологиялық қазбалар жүргізілді. 1969 жылы Қазақстанның Жамбыл облысындағы Есік қорғанынан

табылған Алтын адам – сақ мәдениетінің ерекше ескерткіші. Бұл табылған мүсін мен оның алтын киімі сақ қоғамының байлығы мен мәдени дамуын көрсетеді.

Таңбалы тас (Қазақстан): Қазақстанның Алматы облысындағы Таңбалы тас археологиялық ескерткіші әлемдік маңызы бар табылыс болып табылады. Мұнда салынған көне петроглифтер (тасқа ойылған суреттер) сақ, үйсін және түркі дәуірлерінің мәдениетін сипаттайды. Бұл жерден табылған суреттер мен таңбалар, соның ішінде күннің және табиғаттың құбылыстарын бейнелей-тін тастар, ортағасырлық халықтардың дінінен, әлеуметтік құрылымынан хабар береді.

Бұхара мен Самарқанд (Өзбекстан): Орта Азиядағы археологиялық зерттеулер бұдан мыңдаған жылдар бұрынғы сауда мен мәдениет орталықтарын ашты. Самарқанд пен Бұхара қалаларының археологиялық табыстары ұлы мәдениеттердің және өркениеттердің даму тарихы туралы маңызды мәліметтер береді.

Түркі қағанатының ескерткіштері: Қазақстан мен Орта Азиядағы түркі қағанатының ескерткіштері, әсіресе Талас, Бішкек қалаларындағы тас мүсіндер мен монументтер арқылы түркі халықтарының тарихы мен мәдениетінің байлығын зерттеу мүмкіндігі туды. Түркі жазбалары, тастағы жазулар мен көне ғимараттар бұл кезеңді нақтырақ түсінуге мүмкіндік береді [13, 21 б.].

Ортағасырлық қала мәдениеті Қазақстан мен Орталық Азиядағы ең маңызды ерекшеліктердің бірі болды. Ортағасырларда сауда мен қолөнердің дамуы қала өмірінің гүлденуіне ықпал етті.

Тараз, Сауран, Отырар сияқты қалалар Ұлы Жібек жолының бойында орналасып, мәдени және экономикалық байланыстың орталықтарына айналды.

Қалаларда зәулім ғимараттар, керуен-сарайлар, базарлар, мешіттер мен медреселер салынды, олар мәдени және діни қызметтердің алмасу орталығы болды.

Қалалардағы қазбаларда әртүрлі сәндік бұйымдар, қолөнер құралдары, әшекейлер, сондай-ақ исламдық мәдениетке тән элементтер табылған.

Ортағасырларда Қазақстан мен Орталық Азияда көшпелі қоғамдар да маңызды рөл атқарды. Бұл қоғамдардың әлеуметтік құрылымы мен тұрмысы археологиялық қазбалар арқылы анықталды.

Көшпелі халықтардың мәдениеті мен тұрмысы мал шаруашылығына негізделді. Олардың қоныстары, киіз үйлердің қалдықтары, ат әбзелдері, қару-жарақ пен ыдыстар осы қоғамдардың ерекшеліктерін көрсетеді.

Археологиялық зерттеулер арқылы көшпелі қоғамдардың әлеуметтік теңсіздігі мен әскери иерархиясы да анықталды. Қорғандар мен патша молалары, сондай-ақ қабірлердегі түрлі зираттар археологтарға көшпелі қоғамдардың әлеуметтік құрылымын зерттеуге мүмкіндік береді.

Ортағасырлық археологияның тағы бір маңызды аспектісі — сауда мен экономикалық байланыстар. Қазақстан мен Орталық Азия Ұлы Жібек жолының бойында орналасқандықтан, осы аймақтағы қалалар мен елдер арасында сауда жанданды.

Ұлы Жібек жолы арқылы Қытай, Иран, Арабия мен Еуропа арасында сауда байланыстары дамыды, осы байланыстардың археологиялық іздері ретінде, түрлі сауда заттары, ақша және басқа да мәдени элементтер табылды.

Сауда жолдары мен керуендер арқылы келген түрлі заттар мен өнер туындылары Орта Азия мен Қазақстанның мәдениетін байытты.

Ортағасырлық археология Қазақстан мен Орталық Азияның тарихын, мәдениетін және экономикасын тереңрек түсінуге мүмкіндік береді. Түркі және ислам мәдениеттерінің әсері, қала мәдениетінің дамуы, көшпелі қоғамдардың құрылымы мен Ұлы Жібек жолының рөлі — бұл барлық аспектілер ортағасырлық археологияның негізгі зерттеу объектілерін құрайды. Ортағасырлық археология арқылы біз тек өткенді ғана емес, ортағасырлардағы қоғамдардың әртүрлі қырларын да зерттей аламыз.

Қазақстан мен Орталық Азияның археологиясы тарихи және мәдени мұраны зерттеудің маңызды саласы болып табылады. Бұл аймақ әлемдік тарихтың көптеген кезеңдерінде

маңызды рөл атқарды, оның ішінде Ұлы Жібек жолының бойында орналасуы, түркі мәдениетінің қалып-тасуы, исламның таралуы, сондай-ақ, көшпелі өркениеттер мен орыс империясының ықпалы сияқты факторлар археологиялық зерттеулерді ерекше маңызды етеді. Қазақстан мен Орталық Азия археологиясының болашағы аймақтың тарихи-мәдени мұрасын сақтау мен зерттеу бағытында айтарлықтай үміт күттіретін кезеңде тұр.

Археологияның болашағы жаңа технологияларды қолданумен тығыз байланысты. Заманауи ғылыми жетістіктер археологтарға өткенді тереңірек түсінуге және зерттеу жұмысын тиімдірек жүргізуге мүмкіндік береді.

Георадарлық сканерлеу (GPR), магнитометрия, электромагниттік және басқа да геофизикалық әдістер археологтарға жер астындағы құрылымдарды қазба жұмыстарын жүргізбей-ақ анықтауға мүмкіндік береді. Қазақстан мен Орталық Азиядағы ескерткіштерді зерттеу кезінде осы әдістерді кеңінен қолдану тиімді болуы мүмкін.

Қазба жұмыстары барысында табылған сүйектер мен басқа да биологиялық материалдарды зерттеу арқылы көшпелі халықтардың миграциясы, әлеуметтік құрылымы және экологиясы туралы нақты ақпарат алуға болады. Бұл зерттеулер көне халықтардың денсаулығы, тұрмыс жағдайы мен генетикалық байланыстары туралы мәліметтер бере алады.

3D модельдеу мен виртуалды археологияны пайдалану қазба алаңдарының дәл бейнесін жасауға мүмкіндік береді. Бұл әдіс археологтарға ескерткіштерді кеңірек зерттеуге, виртуалды түрде қайта құрастыруға және оларды көпшілікке көрсетуге жол ашады.

Қазақстан мен Орталық Азиядағы археологиялық ескерткіштердің көпшілігі табиғи және антропогенді факторлар әсерінен бұзылып барады. Сондықтан археологиялық мұраны сақтау және қорғау мәселесі күн тәртібінде тұр. Мұндай ескерткіштерге ежелгі қалалар, қорғандар, мазараттар және басқа да мәдени нысандар жатады.

Археологиялық ескерткіштерді сақтау мен қорғау үшін арнайы ғылыми әдістер қолданылуы тиіс. Қазақстан мен Орталық Азияда археологтар табылған артефактілер мен ескерткіштерді сақтау, зерттеу және қалпына келтіру жұмыстарын ұтымды жүргізуге бағытталған ғылыми орталықтар мен қорларды дамыту қажет.

Археологиялық ескерткіштерді қорғау үшін, оларды қорғалатын аймақтар деп белгілеу және арнайы заңнамалық шаралар енгізу қажет. Бұл ескерткіштерді заңсыз қазудан, құрылыс жұмыс-тарынан және басқа да антропогенді әсерлерден қорғауға мүмкіндік береді.

Қазақстан мен Орталық Азияның археологиясы әлемнің әртүрлі мәдениеттерінің өзара байланысын, ықпалын және тарихи өзгерістерін зерттейді. Бұл аймақтың көпмәдениетті табиғаты зерттеулерді жаңа бағытта дамытуға мүмкіндік береді.

Қазақстан мен Орталық Азияның археологиясы халықаралық деңгейде де назарға алынуы тиіс. Әлемдік археологтармен бірлесе отырып жүргізілетін зерттеулер, соның ішінде Ұлы Жібек жолының тарихы мен оның мәдениетаралық алмасуын зерттеу, аймақтың тарихи маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, халықаралық ғылыми жобалар арқылы археологиялық қазба жұмыстары мен зерттеулердің сапасын арттыруға болады [14, 87 б.].

Зерттеу нәтижесі: Қазақстан мен Орталық Азияда археологиялық зерттеулерді жүйелі түрде жүргізу үшін ауқымды жобалар қажет. Бұл жобалар аймақтың тарихын, мәдениетін, экономика-сын, сондай-ақ маңызды археологиялық ескерткіштерді зерттеу үшін ауқымды ғылыми бағдарламалар мен зерттеу институттарын қамтиды.

Ұлы Жібек жолы бойындағы археологиялық зерттеулерді дамыту керек, өйткені бұл сауда жолы мәдени, экономикалық және саяси байланыстардың маңызды кезеңдерін қамтиды. Оған археологиялық ескерткіштер мен мәдени дәстүрлердің өзара әсерін зерттеу кіреді [15].

Ортағасырлық қалалар мен тұрмыстық мәдениеттің археологиясы, әсіресе, Қазақстан мен Орталық Азиядағы маңызды тарихи орындардың зерттелуі, аймақтың өткенін тереңірек зерттеуге мүмкіндік береді. Қалалар мен бекіністердің қазбалары арқылы ортағасырлық қала мәдениеті мен қоғамның дамуын зерттеуге болады [16].

Археологияның болашағы тек ғылыми зерттеулермен шектелмей, көпшілікке білім мен ақпарат таратуға бағытталуы керек. Археологиялық ескерткіштер мен зерттеулерді таныстыру, оларды сақтау және қорғау шаралары білім беру жүйесіне енгізілуі тиіс.

Археологтар мен ғалымдардың Қазақстан мен Орталық Азия археологиясы саласындағы жаңа жетістіктер мен зерттеулерін көрсету үшін халықаралық ғылыми кездесулер мен конференциялар өткізу қажет [17]. Қазақстан мен Орталық Азия археологиясының болашағы зор. Жаңа техно-логиялар мен әдістерді енгізу, археологиялық мұраны сақтау, көпмәдениетті зерттеулер жүргізу, ауқымды ғылыми жобаларды жүзеге асыру және халықты ақпараттандыру арқылы археология ғылымының болашағы айтарлықтай дамиды. Бұл зерттеулер тек аймақтың тарихи мұрасын түсінуге ғана емес, сонымен қатар бүкіл әлемге құнды ақпарат ұсынуға мүмкіндік береді [18].

Қорытынды. Ежелгі және ортағасырлық археология – адамзат тарихын зерттеудің маңызды салаларының бірі болып табылады. Археологияның бұл екі кезеңі адамзат өркениетінің дамуы мен құрылымын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Археологиялық зерттеулер ерте және ортағасырлық қоғамдардың мәдениетін, экономикасын, әлеуметтік құрылымын, саяси жүйелерін, сондай-ақ олардың өзара байланысын көрсететін деректердің маңызды қайнар көзі болып табылады. Бұл екі кезеңнің археологиялық мұралары бүгінгі күнде мәдениет пен тарихты зерттеуде үлкен рөл атқаруда.

Ежелгі қоғамдардың археологиясы көптеген маңызды артефактілер мен құрылымдардың табылуына себепші болды. Әсіресе, Қазақстан мен Орталық Азия аумағында жүргізілген қазба жұмыстары адамзаттың алғаш рет отырықшылыққа өтуі, ауыл шаруашылығының дамуы, қалалардың пайда болуы мен сауда жолдарының қалыптасуы секілді маңызды кезеңдерді қайта қалпына келтіруге мүмкіндік берді. Мысалы, Сарыарқа, Жетісу және басқа да аймақтардағы археологиялық ескерткіштер көне көшпелі және отырықшы қоғамдардың тұрмысын, олардың өзара мәдени және экономикалық байланыстарын зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл қоғамдар өздерінің әлеуметтік құрылымдарында, діни сенімдерінде және тұрмыстық мәдениеттерінде үлкен жетістіктерге жеткен.

Ал ортағасырлық археология тарихи кезеңнің көпғасырлық аралығын қамтиды және оның басты ерекшелігі – ескерткіштер мен мәдениет көздерінің көптігі. Ортағасырлық қоғамдар, әсіресе ислам өркениеті мен түркі халықтарының дамуымен байланысты, өзінің қалалық өркениеттері, сауда жүйесі, ғылым мен мәдениет саласындағы жетістіктерімен ерекшеленді. Ортағасырлық Қазақстан мен Орталық Азияда жүргізілген археологиялық зерттеулер осы аймақтардың экономикасы мен мәдениетін, сондай-ақ олардың әлемдік өркениетпен өзара байланысын түсінуге мүмкіндік береді. Бұл кезеңдегі қала-мемлекеттер мен қолөнер өндірісі, ғылыми және білім орталықтары, сауда жолдары мен байланыстың дамуы тарихи тұрғыдан үлкен маңызға ие.

Ежелгі және ортағасырлық қоғамдардағы сауда жолдарының маңызы ерекше. Ұлы Жібек жолы мен басқа да көне сауда жолдары тек тауарлармен ғана емес, сонымен қатар ғылым, философия, дін мен мәдениетті таратуда маңызды рөл атқарды. Сауда жолдары арқылы әлемнің түрлі бөліктерінен түрлі мәдениеттердің араласуы нәтижесінде бірегей аралас мәдениеттер мен жаңа технологиялар пайда болды. Бұл жолдар арқылы мәдениеттер мен өркениеттер арасындағы байланыс орнап, тұтас әлемде жаңа идеялар мен тұжырымдар кеңінен тарайды.

Археологияның тағы бір маңызды аспектісі – бұл тарихи мұраларды сақтау мен зерттеу мәселесі. Ежелгі және ортағасырлық ескерткіштерді сақтау, олардың қазіргі заманға дейін жетуін қамтамасыз ету археологияның басты міндеттерінің бірі болып табылады. Мұның үшін ғылыми әдістер мен заманауи технологияларды қолдану қажет. Сонымен қатар, тарихи ескерткіштердің қорғалуы мәдени мұраны сақтап қалуға, ұлттың тарихын тереңірек зерттеуге, мәдени-туристік объектілерді дамытуға ықпал етеді.

Қазақстан мен Орталық Азияның археологиясы болашақта жаңа мүмкіндіктерге ие. Археологиялық зерттеулер мен жаңалықтардың маңыздылығы айқын, өйткені олар тарихи білім мен мәдениет туралы терең түсініктер береді. Қазіргі кезде археология ғылымының жаңа әдістері мен технологиялары арқасында өткен дәуірлердің сырларын ашуға мүмкіндік көп. Қазба жұмыстары мен ғылыми зерттеулердің көмегімен өткен заманның әлеуметтік, саяси, экономикалық құрылымдары мен олардың қазіргі қоғамға әсері анықталуда.

Ежелгі және ортағасырлық археология адамзат тарихын зерттеуде аса маңызды рөл атқарады. Археологтардың еңбегі арқылы біз өткен қоғамдардың мәдениетін, тұрмысын, әлеуметтік құрылымын, экономикалық жүйелерін, сондай-ақ олардың өзара байланыстары мен әсерлерін терең түсінуге мүмкіндік аламыз. Бұл сала адамзаттың ұлы мұраларын сақтауға, болашақ ұрпаққа жеткізуге және әлемнің мәдениетіне үлкен үлес қосуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Виноградова М.В. *Древняя археология: введение в археологическое изучение древних обществ*. Москва: Наука, 2004. - 320-45 с.
2. Торчинов Е.А. *История археологии*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. - 275-34 с.
3. Герлах Н. Г. *Археология античности*. Москва: Наука, 1999.- 310-122 с
4. Дерягин И.А. *Археология и культура Средневековья*. М.: Просвещение, - 2007. 288-102 с.
5. Кузьмина Е.Е. *Скифы и скифская археология*. Москва: Наука, 2005. - 340-67 с.
6. Марғұлан А. Х. *Қазақстан археологиясы*. Алматы, 2007. -400-78 б.
7. Седов В.И. *Археология Казахстана*. Алматы, 2003.- 290- 47 с.
8. Андреев Б. И. *Средневековая археология Центральной Азии*. Москва, 2011. - 315-23 с.
9. Шмидт Е. И. *Античная археология*. Москва, 1997.- 270-123 с.
10. Кохан М. А. *Археология ранних цивилизаций Центральной Азии*. Бишкек, 2014.- 350-45 с.
11. Кенжебаев К. К. *Ежелгі Қазақстанның мәдениеті*. Алматы, - (2010). - 280-32 б.
12. Мордкович Н.А. *Археология Средневековья Центральной Азии*. Ташкент, 2006. - 310-213 с.
13. Левин И. И.. *Древние цивилизации Востока*. Санкт-Петербург, 2005. - 290-21 с.
14. Чернецов А. А. *Раннесредневековая археология*. Москва, 2009. - 320 -87 с.
15. Киселев С. Г. *Древняя история Казахстана*. Алматы, 1998. - 250-37 с.
16. Scopus: <https://www.scopus.com>; Web of Science: <https://www.webofscience.com> (дата обращения: 11.09.2024)
17. Археологиялық артефактілерді 3D сканерлеудің әдістемесі және тәжірибесі. CyberLeninka: https://cyberleninka.ru/article/n/arheologiyaly-arte-faktilyerdi-3d-skanerleudi-distemesi-zh-ne-t-zhiribesi?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 08.10.2024)
18. Археологиялық визуализациядағы фотограмметриялық технологиялар. CyberLeninka: https://cyberleninka.ru/article/n/arheologiyaly-vizualizatsiyada-y-fotogrammetriyaly-tehnologiyalar?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 08.11.2024)

References:

1. Vinogradova M.V. *Ancient Archaeology: An introduction to the archaeological study of ancient societies*. Moscow: Nauka, 2004. -320 -45 p.
2. Torchinov E.A. *The history of archaeology*. St. Petersburg: St. Petersburg University Press, 2006.- 275- 34 p.
3. Gerlach N.G. *The archaeology of antiquity*. Moscow: Nauka, 1999. - 310 -122 p.
4. Deryagin I.A. *Archaeology and culture of the Middle Ages*. M.: Prosveshchenie, 2007.- 288-102 p.
5. Kuzmina E.E. *Scythians and Scythian archaeology*. Moscow: Nauka, 2005. - 340-67 p.
6. Margulan A.H. *Kazakhstan archaeology*. Almaty, 2007.- 400 – 78 p.
7. Sedov V.I. *Archaeology of Kazakhstan*. Almaty, 2003. - 290 -47 p.
8. Andreev B.I. *Medieval archaeology of Central Asia*. Moscow, 2011. - 315 -23 p.
9. Schmidt E.I. *Ancient archaeology*. Moscow, 1997., 270 – 123 p.
10. Kohan M.A. *Archaeology of the early civilizations of Central Asia*. Bishkek, 2014. - 350 -45 p.
11. Kenzhebaev K.K. *Ancient Culture of Kazakhstan*. Almaty, 2010. - 280 - 32 p.
12. Mordkovich N.A. *The Archaeology of the Middle Ages in Central Asia*. Tashkent, 2006. 310 – 123 p.

13. Levin, I.I. *Ancient civilizations of the East*. St. Petersburg, 2005. - 290-21 p.
14. Chernetsov, A.A. *Early Medieval archaeology*. Moscow, 320 -87 p.
15. Kiselyov, S.G. *The ancient history of Kazakhstan*. Almaty, 1998.- 250 - 37 p.
16. Scopus: <https://www.scopus.com>; Web of Science: <https://www.webofscience.com>(дата обращения:11.09.2024)
17. Methodology and experience of 3D scanning of archaeological artifacts. CyberLeninka: https://cyberleninka.ru/article/n/arheologiyaly-artefaktilderdi-3d-skannerleudi-distemesi-zh-ne-t-zhiribesi?utm_source=chatgpt.com (дата обращения:08.10.2024)
18. Photogrammetric technologies in archaeological visualization. CyberLeninka: https://cyberleninka.ru/article/n/arheologiyaly-vizualizatsiyada-y-fotogrammetriyalay-tehnologiyalar?utm_source=chatgpt.com(дата обращения:08.11.2024)